

UDK 811.163.6"09/10"

Jiří Marvan

Praga

PISNI DOKAZ PROCESA KONTRAKCIJE – BRIŽINSKI SPOMENIKI (Pozna praslovanščina ali prvi začetek slovenščine)

Brižinski spomeniki (BS) so s svojo ohranjeno podobo vse pozornosti vredna priča kontrakcije s podatki na prelomu 10. in 11. stoletja; teorijo kontrakcije delajo natančnejšo glede pomembnih podrobnosti, zaradi dosežene »otipljivosti« pa so njeni postulati razvidnejši. Naša raziskava in sklepi, izpeljani na osnovi drugačnih možnosti, so dobili konkretne dokaze za svojo »časovno-prostorsko transcendenco«.

The Freising Fragments (FF) in their preserved form are a remarkable attestation of contraction, providing data from the 10th–11th cc. They not only refine the theory of contraction with important details, but they also make its postulates clearer because of a new level of tangibility. The author's study and the conclusions based on alternative possibilities have received concrete proof for their »temporal and spatial transcendence.«

0.1 Kronološkega in faktografskega partnerstva BS, njihovega tvarinskega spremljanja kontrakcije, ki je sicer oprta samo na rekonstrukcije – niso primerno izrabili ne slovenisti ne slavisti, fenomen kontrakcije v BS pa je seveda znan (prim. dalje 1.4).

0.2 Dokazovanje kontrakcije, proučevane v tej razpravi, obsega približno 250 možnih kontrakcijskih sklopov. Med njimi jih je za kontrakcijo relevantnih 150 (o ostalih gl. 4.2). Kontrakcijo izkazuje 110 primerov; tako korpus ni le priča resničnega obstoja kontrakcije v BS, ampak tudi pomena BS za analizo kontrakcije v celotnem kontrakcijskem arealu.

0.3 Vse te naloge in njihova celostna obdelava niso namen naše študije. V njej gre bolj za uvod, v katerem bo orisano razmerje med kontrakcijo in BS ter njen pomen tako za slovenščino kot za jezike in narečja kontrakcijskega areala.

1 Sodobno stanje raziskovanja kontrakcije

1.1 Brižinski spomeniki so gotovo še danes zelo živ simbol slovenske narodne samobitnosti in predmet narodnega ponosa, o slednjem govori tudi dejstvo, da so bili sestavni del slovesnosti ob prvi obletnici slovenske državnosti. Za slavista in slavistiko ostaja torej novo in nujno vprašanje, kako določiti njihov splošno slovanški in splošno slavistični pomen.

Pri Toporišiču (1992: 12) je kronologija in jezikovna pripadnost BS omejena takole: »Trije rokopisi, prepisani med 972 in 1039 iz starejših predlog, segajočih verjetno nazaj v 9. stol. /.../ Njihov jezik je na prehodu iz praslovanškega narečja v alpsko-panonsko slovenščino, prednico slovenščine.« Pri BS gre kronološko za točko (stični tip), ki jo je mogoče pojmovati hkrati kot konec praslovanščine – z ustreznimi lokalnimi znaki, s katerimi je bilo celotno njeno ozemlje zaznamovano in diferencirano – pa tudi kot začetek praslovenščine.

1.2 Bralca je primerno spomniti, da so bili v vrsti ključnih trenutkov zgodovine teh spomenikov že od njihovega odkritja, tj. od začetka 19. stoletja, prisotni tudi češki znanstveniki: Dobrovský 1807 (Pogačnik 1968a: 4), Vondrák 1896 (med drugim 6), Weingart 1938/39 – med drugim s svojim prepisom v staroslovenščino (8–9; Kolarič 1968a: 28) – in avtorji *Slovarja staroslovanskega jezika* (Slovník jazyke staroslověnského) (Pogačnik 1968a: 12; Kolarič 1968a: 18). Med slovenisti so češki prispevki že tradicionalno sprejeti s priznanjem. Dejstvo, da si je slovar leta 1959 »prisvojil«¹ BS kot sestavni del starocerkvenoslovanske tradicije (prim. v 2. zv., str. 66: »tria fragmenta paleoslovenica /.../ in Sloveniae finibus scripta«), je izzvalo vrsto protestov in očitkov, znanih že iz polemike z Isačenkom 1943 (Pogačnik 1968a: 12; Kolarič 1968a: 18), in na koncu tudi potrebo, da se slovenskost BS znova obrani in potrdi.

1.3 Spodbujen s to nujno izide v Münchnu l. 1968 reprezentativni zbornik študij z naslovom *Freisinger Denkmäler* (dalje FD). Je neke vrste kompendij dosedanjega poznavanja BS v vrsti strokovnih področij, o čemer med drugim priča tudi podnaslov »Literatur – Geschichte – Sprache – Stillart – Texte, Bibliographie«. Pri sestavljanju tega po svoje ključnega dela je sodelovala cela vrsta slovenskih in tujih slovenistov. Za našo nalogo določiti pomen in mesto predhistorične slovanske kontrakcije (dalje P kontrakcije) v BS, so najpomembnejši zgodovinski prispevki J. Pogačnika (Zagreb) in jezikoslovni prispevki R. Kolariča (Novi Sad), kar je razvidno že iz citatov v poprejšnjem odstavku.

1.4 V zadnjih letih se je zanimanje za BS tako razmahnilo – in to tudi v širokem mednarodnem kontekstu –, da je danes brez pretiravanja že mogoče govoriti o »freisingologiji«² kot samostojni stroki. Ključna za ta razvoj je bila kritična izdaja BS (1993, gl. BSI), ki ji je neposredno (l. 1994) sledil simpozij z udeležbo skoraj 50 znanstvenikov iz več kot 10 držav. Ta simpozij imamo lahko za počastitev tisočletnice BS, kot je v uvodnem nagovoru poudaril predsednik SAZU F. Bernik (ZBS: 10).

1.4.1 Fenomen kontrakcije je v freisingologiji dobro znan. Najnatančneje je bil predstavljen v FD, kjer se med devetimi fonološkimi znaki BS navajajo štirje (!) kontrakcijski – in to tako kot splošno (»Vokalkontrahierungen«) kot tudi pri posameznih besednih vrstah – pridevnikih, glagolih in zaimkih (Pogačnik 1968b: 128), s čimer je avtor odprl popolnoma novo poglavje v poznavanju kontrakcije BS.

Ta zareza pa ni imela – če pustimo ob strani poskus avtorja teh teh vrstic (Marvan 1994) – velikega vpliva na glavni tok freisingologije.

1.4.2 Res je, da večina poznavalcev BS upošteva kontrakcijo. Mednje spada predvsem Kolarič (1968b), soavtor FD. Kaže na možnost kontrakcije v obliki kot *čistojō > čisto* v Tk (45), (*tojo >*) *to* O (46), v nedoločniku (*stojati >*) *stati* (57), v pretekliku (*dostojalo >*) *dostalo* (58, 85). Posebno pozornost posveča kontrakciji pri svojilnih zaimkih tipa *moje > me*, opozarja na to, da so tako kontrahirane oblike na slovenskem ozemlju danes znane tudi v jugozahodnih in zahodnih narečjih (47–48). Skeptičen je glede prenosa moderne vokalne redukcije v jezikovno stanje 10. stoletja in daje prednost predstavi o kontrakciji. Zato vidi kot kontrahirano zaimen-

sko obliko (*tvojima* >) *tvima* (47) – prim. češ. *tvýma* in prav tako glagolsko obliko (*dějanъji* >) – *d' áňč* (96).

1.4.3 Mnogo bolj previdno je raziskovanje kontrakcij v 90. letih (BSI in ZBS). Po Logarju (soizdajatelju BSI) so med dolgimi nenaglašeni samoglasniki tudi takšni, »ki so nastali po kontrakciji (npr. *oje* > *ě*:)« (gl. Logar 1996: 137).

Zdi se, da pri označevanju dolžin ni bil preveč dosleden. Tako *mojeho* interpretira kot *méga* I 33, toda *věčъnoje* brez dolžine, tj. *věčne* I 34 (BSI 72); podobno je tudi z dolžino *prí/jítí* > *přítí* III 69, toda brez dolžine *izvoleni/jí* > *izvoleni* I 33 in celo popolnoma različno *božъjъ* > *božji* I 7 (kako je nastal *j* + *i*?) proti *balъjъ* > *bali* II 90 (gl. prepis BSI 70–81).

(Tu še naprej uporabljamo pri citiranju BSI in ZBS našo transkripcijo, rimske in arabske števke usmerjajo k posameznim spomenikom in njihovim vrsticam, gl. 2 v *petitu*).

1.4.4 Tudi Kortland opozarja na prisotnost kontrakcije, in to v primerih kot *mojo* > *mo* (I 2 x 30, 31), ... *velikojo* > *vuelico* II 107, in jo primerja z nekontrahiranimi zgledi kot *mojo* > *moiv* I 11, *moiu* III 66 itd. (Kortland 1996: 141).

Hkrati pa se mu izmika kontrakcija v naključnih primerih, kot *našejo pravdъnojo věrojo* > *nasu praudnu vuerun*, ko trdi, da »se kontrahirani nosniki nikoli ne pišejo z -n« (ibid.). Zato tudi transkribira npr. *velikó* (dolga končnica), ampak *našo pravdno vero* (kratka končnica) (149).

1.4.5 Najtemeljitejšo analizo ponuja Pianka (1996: 136–176), ki dvomi o rekonstrukciji dolžine, ne samo zato, ker ni v BS »w eksplicytny sposób zaznaczana«, ampak predvsem zato, ker celotni fonološki sistem ne more biti ustrezno raziskan »na podstawie tak krótkich tekstów« (163).

Prav Pianka je na samem pragu ustrezne metode, aplicirane v analizo kontrakcije: vztraja, da se fonološki status BS določa predvsem na podlagi zgodovinske rekonstrukcije (izhajajoče iz stcsl. in starih slovenskih besedil, prim. 163), hkrati pa opozarja na zahodnoslovanski kontekst (166).

Kontrakciji je pri Pianki posvečen cel odstavek, toda kontrakcijsko dolžino (po ZBI) zapisuje samo pri zaimkih (*měga* I 33), nikakor pa ne pri pridevnikih (*věčne* I 34), str. 166.

Navsezadnje sodi Pianka med tiste, ki vidijo kontrakcijo mehкости soglasnikov pri *l'* v primerih kot *volejo* > *vuolu* I 14, *velъjo* : *vueliu* I 32 – previdno jo dopušča celo pri *ň*, ko trdi, da bi bila pri izvornem sufiksu *-nъje* (v primerih kot *pomislenie*) za BS prej napaka »(to je verjetno) rekonstrukcija [-ňe]« (168).

1.5 Razmerje freisingologije do kontrakcije (kot ga predstavljajo FD, BSI in ZBS):

(a) Pri vrednotenju pisne predstavitve BS in njene transkripcije prevladuje fonetični vidik. Ta pristop je popolnoma legitimen, saj je usmerjen na realno reprodukcijo, tj. recitacijo, pri kateri BS izpolnjujejo aktivno družbeno vlogo (predstavitev pri pomembnih dogajanjih, prim. 1.1.)

S tem je bil odrinjen v ozadje fonološki vidik, ki je za znotrajjezikovni sistem, torej tudi za razumevanje njegovega nadaljnega tisočletnega razvoja – ključni.

(b) Tradicionalna rekonstrukcija BS je v presečišču, ki izkazuje tri pristope:

- perspektivni pristop – z vidika praslovanščine
- retrospektivni pristop – z vidika slovenščine, in sicer predvsem sodobne
- sinhroni pristop – z vidika stare cerkvene slovanščine, edine pisne sodobnice BS.

Popolnoma je prezrta vloga bližnjih zahodnoslovanskih narečij (ki jo npr. omenja Pianka), ker se ne upošteva možnosti skupnega razvoja kontrakcije, tj. izoglos BS s kontrakcijskim arealom. Te izoglose pa so za slovenščino 10. stoletja izkazane – slovenščina, zlasti severna (kamor se uvršča tudi BS s svojo koroško provenienco) spada, in to popolnoma nedvomno, v središče kontrakcijskega področja.

(c) Pri rekonstrukciji kontrakcije v BS ni mogoče uporabiti nobenega izmed teh treh pristopov: ne praslovanščina ne stara cerkvena slovanščina kontrakcije (v podobi, ki jo definira pričujoča študija) ne poznata, slovenščina starejše kvantitete ne zaznamuje, tako ostaja le sodobno, tisoč let mlajše stanje (bogata narečna razčlenjenost je samo majhno nadomestilo).

Pomen kontrakcijske rekonstrukcije, ki predstavlja stanje, identično z BS v času (10. stoletje) in prostoru (potek izoglos), je a priori razviden. Če torej lahko – pri dvojni interpretaciji – izbiramo med tradicionalnimi podatki (s tisočletnim zamikom in zato z zelo omejeno rekonstrukcijsko močjo) in podatki iz kontrakcijske rekonstrukcije (z mnogo večjo in enoumnejšo močjo), je izbor kontrakcijske rekonstrukcije pri določanju kontrakcijskih procesov v BS čisto preprost – je pa tudi prvi sistematični poskus te vrste. Izbrani pristop je ključni tako za rekonstrukcijo prve stopnje slovenščine (»praslovanščina«) kot tudi za rekonstrukcijo njenega nadaljnjega tisočletnega razvoja.

Neustreznost slovenske retrospektive se kaže že v tem, da so – kot bomo še videli – kontrahirane oblike FD v BS pogosto bližje drugim sistemom, zlasti češčini. Tako imajo npr. oblike kot *mé delo* in *mó vol' o* II 30 po *svém dele* III 59 v češčini odlične ustreznike *mé dílo* in *mou vůli* in dalje po *svém díle*, medtem ko je sodobno slovensko branje *moje delo* in *mojo voljo* in *po svojem delu* (BSI 86, 98).

1.6 Podatki, ki jih dajeta kontrakcija in njena rekonstrukcija, niso bili dovolj vključeni v freisingologijo med drugim tudi zato, ker kontrakcija v fonologiji slovenščine ni odigrala tako velike vloge kot v oblikoslovju. Za razliko od zahodnoslovanskih jezikov se je prilagodila nastalim prozodijskim razmeram, tj. praslovanski dolžini, prostemu naglasu in intonacijam.

Prednost rekonstrukcije teh razmer v FD, narejene v BZI (70–80) in pri Kortlandu (1996: 144–151), se kaže v njenem bistvenem prispevku k predstavi o takratnih prozodijskih razmerah v zahodnoslovanskih jezikih. To je bilo namreč obdobje, ko sta tudi tukaj soobstajala dva sistema – kontrakcijski (z novo dolžino samoglasnikov in mehkiimi soglasniki v kontrahiranih zlogih) ter izvorni praslovanski (v ostalih zlogih). Rekonstrukcija v besedilu FD se zdi najbolj učinkovit način, kako neposredno izraziti sobivanje na zahodnoslovanskem področju, še preden so izvorne prozodijske razmere izginile in se postopno prilagodile rezultatom kontrakcije.

Razmerje navedene Kortlandove rekonstrukcije do kontrakcije je ustrežnejše, ker v primerjavi z BSI rekonstruira kontrakcijsko dolžino zelo dosledno, npr. pri kontrahiranih pridevniških oblikah.

S češke strani je najbolj sistematična raziskava konverzije psl. intonacije na moderni (»kontrakcijski«) sistem samoglasniških dolžin – kračin delo Nedvédove (v neobjavljeni študiji).

2 Brižinski spomeniki in kontrakcija

2.1 BS so sicer glede na jezik (stara slovenščina) in čas (konec 10. stoletja) povezana celota, kljub temu da je vsak izmed treh odlomkov zaznamovan z nekaterimi posebnostmi, ki so pomembne za kontrakcijo in natančnejšo določitev njenih postulatov. Gre za interpretacijo grafije, kronologije in lastnosti, katerih stroga aplikacija na rekonstruirani proces kontrakcije prinaša nekatere natančnejše določitve posameznosti itd., kot tudi njihovih teoretičnih postulatov in tudi – *mutatis mutandis* – samega njihovega branja.

(a) Posamezni spomeniki so označeni I, II, III:

Spomenik I [*Glagolite po naz ...*] ima sicer samo 35 vrstic (verzov), vendar dvakratne dolžine (6–10 besed), tako da daje približno toliko obvestil kot (najdaljši) spomenik III.

Spomenik II [*Eče bi ded naš ...*] ima 113 (relevantnih) vrstic (dolžine 3–5 besed), se bistveno razlikuje v žanru – gre za pridigo, ki nagovarja vernike; druga dva spomenika sta molitvi – spovedi, ki nagovarjata Boga – zato je potek besedila, izbor besed in oblik drugačen; zanj so značilni tudi nekateri arhaizmi. Pisan je z isto roko kot spomenik III, samo z nekaterimi grafijskimi posebnostmi (neprisotnost »pajkovega« z), kar kaže na predlogo drugega izvora.

Spomenik III [*Jazze zaglagolo ...*] s 74 kratkimi vrsticami (3–5 besed) je sicer najkrajši, vendar tvori glede na pojave I aplikacije pojavov kontrakcije zanimivo nasprotje spomeniku I.

(b) Oznake I, II, III se uporabljajo pri citiranju posameznih spomenikov skupaj z arabsko številko, zaznamujočo vrstico (verz) glede na standardne izdaje. V grafični reprodukciji lastnega besedila izhajamo iz kritičnega prepisa BS I (45–64) (izbor črk, deljenje besed); naš fonološki prepis, ki obsega samo kontrakcijske dolžine) je naveden v oglatih oklepajih.

Primeri: *Miloztivui bose tebe poronf o me telo* I 29 tj. (prečrkovano), [*milostivi Bože, Tebe poročó mé telo*], kjer sta *í, é* kontraktema.

Navajanje v več vrsticah je takole: *Tebe / bose miloztivui / porof o uza moia / zlouveza* [= slovesa] : I moia / dela ... III 59–63, kjer poševnica / označuje vrstično mejo.

Okrogli oklepaji usmerjajo k psl. podobi, npr. (*milostivъъ bože >*) *milozitivui bose* [*milostiví bože*].

Kontrakcija daje tradicionalni interpretaciji popolnoma novo stratifikacijo spomenikov glede na to, kako odražajo korpus izvirnega sistema (psl.) v razmerju do korpusa novega »slovenskega« sistema.

2.1.1 Spomeniki vsebujejo tudi vrsto slovenskih značilnosti, in to takih, ki so neposredno povezane s problemom kontrakcije. Tako npr. prihaja v R ed (m/s) zaimkov in pridevnikov k obvezni kontrakciji češkega tipa, samo s končnico *-ga*, npr. (*mojogo* >) *mega* I 18, 33, (*pravъdъnajego* >) *praudnega* III 29.

2.1.2 Neposredno so za kontrakcijo pomembni predvsem refleksi nosnega o, kjer se poleg standardnega sln. *o* (*roko* > *roko*), pojavlja tudi *u* (tip *ruku*), tako da so kontrahirani rezultati (I ed ž) obeh tipov, npr. (*tojo veliko strastъjo* >) *to vue/liko strastiu* II 107 – 8, priložnostno tudi z živo označitvijo nosnika (!), npr. v istem delu (*našejo pravъdъnojo věrojo* >) *naŭ u prau/dnu vuerun* II 104–5.

Izven kontrakcije je opaziti tudi izvorno podobo *o*, npr. (*poročo* >) *poronŭ o* I 29 (toda *poruŭ o* III 61), tudi ozki *o* ali dvoglasnik *uo?*, prim. (*ožichъ* >) *uvozich* II 54.

2.1.3 Nadaljnja relevantna sprememba je sln. *dj* > *j* tipa *medja* > *meja*. Dejstvo, da skupine s tem »j« (skupine A »j« A) niso povezane s kontrakcijo, je pomemben kronološki indic: pred kontrakcijo bi kot možna lahko obstajala zgolj virtualna sprememba (tj. v najmanjši meri kot omahovanje tipa *dj*), kar je bilo vključeno v sistem šele potem, ko je glavnina kontrakcije že odzvenela. Hkrati pa tudi novi *d'*, ki je nastal s kontrakcijo (*dějanъji* > *i diani*) [*-d'áni*] III 37, *izpovědъjo* [*izpoved'ú*] II 106), ni zajet v spremembi *dj* > *j*; s tem je izključeno, da bi se proces začel šele po kontrakcijah. Spremembi *dj* > *j* je s tem dana ostra kronološka meja: začetek – tik pred kontrakcijo, konec sočasen s koncem kontrakcije.

(a) Primeri *dj* > *j* v BS (*žędъna* >) *zeg ņa* (stcsl. *žęždъna*) II 45 –49, (*peraj* >) *prei* II 97, (*dadъ mi* >) *daimi* III 50.

(b) Primeri na A »j« A (izključno II in zaimek *ta!*): (*tadje* >) *tage* II 42, (*tomudje* >) *tomuge* 60, verjetno tudi (*tidje* >) *tige* 41 – Kot kontrahirana oblika se pojavlja pri zaimkih *m*, s *mn* »taky«, tj. (*tacidje* >) *tazie* 31 – toda gre za posamičen primer.

2.2 Za pravilno interpretacijo grafije BS kot tudi ustreznih refleksov kontrakcije so pomembne tri tradicionalno navajane okoliščine:

(a) Spomeniki so prepis stoletje starejšega besedila (gl. 1.1 – Toporišič). Mogoč je sklep, da je v nekaterih primerih novo besedilo prej reproduciralo izvorno besedilo kot pa sočasno fonološko stanje (npr. v spomeniku II z izrazitimi arhaizmi).

(b) Prepis besedila z latinskimi črkami je povzročil vrsto problemov. Tako sta črki *z* in *s* (= *s* v kritičnem prepisu) v prvih 12 vrsticah spomenika I izpolnjevali naslednje naloge:

črka <i>z</i>	=	fonem [z] (<i>izpovueden</i> 2, <i>zla</i> 12)
		fonem [s] (<i>zloueza</i> 1, <i>na zuete</i> 3)
		fonem [č] (<i>otze</i> 2)
črka <i>ŭ</i> (= <i>s</i>)	=	fonem [č] (<i>meŭenicom</i> 5)
		fonem [ž] (<i>boŭe</i> 2, <i>ŭivuot</i> 9)
		fonem [š] (<i>beuŭi</i> [byvši] 8)

Pravopis ni ocenjen kot primitiven, o nasprotnem pričajo – v slovansko-latinski tradiciji (!) – prvi poskusi dvočrkja, prim. *vueŭne* [*večně*] I 34.

(c) Prepisovalci niso poznali jezika (in torej tudi ne smisla) besedila, zato napake. Proti temu govorijo spremembe, med njimi zlasti kontrakcijske, ki so se

zgodile v stoletju med izvornim in našim besedilom. Takrat so bili na voljo prepisovalci ali vsaj svetovalci, ki so besedilo sicer razumeli, vendar niso bili dovolj veščji pisanja.

2.3 Z vidika kontrakcije ima kronološka stratifikacija izjemen pomen. Tradicionalno je opozarjano na spomenik II, ki se razlikuje od ostalih po zaznamovanju glasu y, vendar samo po ustničnih *m, b, v* (= dvoustnični, tj. w), in to s pomočjo črke u, npr. *mui* »mi« 41, *buiti* »biti« 42 in *uvignan* »izgnan« 9, *muzlite* »mislite« 84.

(a) Zapis *ui = y* je verodostojen zato, ker z istim sredstvom nastopa slov. *y (=yt)* v litavščini, prim. rus. *мыло, бым* → lit. *muilas, buitis*.

(b) Za drugimi soglasniki se kontrast *i : y* ne izkazuje, prim. *vueki* »vekomaj« 2, *nine* »sedaj« 35, *temi ...deli* »temi dejanji« 57, *zuoimi vzti* »svojimi usti« 77.

2.3.1 Za naš poskus je v tem spomeniku pomembna prisotnost šibkih jerov (nekončnih). Poznamo jih sicer tudi v spomenikih I in II – prim. (*słomъ >*) *zelom* »sлом« I 5 (*sъ nebesъ >*) *zenebeze* »iz nebes« I 27, (*sъmъrtъ >*) *zemirt* II 14, (*sъpasenъje >*) *Ozcepalgenige* II 39, ampak v prvem zlogu (z izjemo kontrakcijskih skupin); v spomeniku III tudi znotraj besed, npr. (*na sodъnějemъ dъne >*) *nazudinem dine* »na sodni dan« 54.

To v praksi pomeni, da nakazuje spomenik III s šibkimi jeri tudi znotraj besed (ne samo v prvem zlogu) kronologijo 1. končane kontrakcije, vendar 2. ohranitev šibkih jerov v vseh nekončnih položajih.

V spomeniku II pa je neprisotnost končne (ampak samo končne!), tj. jerove faze kontrakcije dobro grafijsko podprta, in to tako na začetku besede – (*pъjemъ >*) *pigem* 38, podobno (*neprъjaznim >*) *nepriiaznim -u, -a* 9, 33 – kot tudi v končnicah – (*bratrъja >*) *bra/triia* 14–15, (*božъje >*) *bof ige* 10. Obstaja tudi oblika, kjer se jeri pojavlja v obeh položajih, tj. na začetku besede in v (kontrakcijski) končnici, prim. (*sъpasenъje >*) *zcepasgenige* 39.

Izrazita je ločnica med zapisom kontrahiranih in nekontrahiranih oblik približno v 40. vrsti, za ločnico so nekontrahirani primeri izjemni (*bof igem* 72). Zaznamovali smo prevlado kontrahiranih primerov, v mnogočem enakih z navedenimi nekontrahiranimi primeri, npr. *bof ie* 49, 56, *bof iem* 66, *bratria* 67.

Celoten položaj jerove faze v II. spomeniku lahko prikažemo v tej tabeli (– nekontrahirana oblika, + kontrahirana oblika):

–K		9	10	15	23	33		38	39					72				7	1	8
+K	8						34			49	56	66	67		87	106	108	2	7	9

Tabela 1

kar beremo:

–K do ločnice (= 40 vrstic) 7 dokazov, za ločnico 1, skupaj 8 dokazov

+K do ločnice 2 dokaza, za ločnico 7, skupaj 9 dokazov

skupaj 17 dokazov za jerovo kontrakcijo

9 pred ločnico, 8 za ločnico.

Podobno se kaže zapis jerov: pred ločnico 4 dokazi (1, 14, 37, 39), za ločnico (74 vrstic !).

(a) Pri tej pozornosti vredni razliki pa ne gre za razvoj jerov pri prepisovanju, ampak prej za staro normo (izvirnika) do 40. vrstice, in torej navidezno spremembo (omahovanje tipa bratrъja/bratrъa), po tem se je besedilo postopoma urejevalo in prihajalo do novejše podobe. Čeprav so predjerove stopnje kontrakcije očitno uresničene tudi pred 40. vrstico – bistveni so trije dokazi za spremembo *aje* > *á* pri glagolih tipa (*oklevetajemь* >) *oclevetam* 21 – potem paralelni jerov umik na prvem zlogu in uresničitev jerove kontrakcije so tukaj nadaljni vidni dokaz sinhronega izgubljanja jera in dovršitve kontrakcije.

(b) Posebnost spomenika II je sprejeta tradicionalno, ponekod se celo trdi (začenši z Isačenkem (1943) v slovaški tradiciji), da je spomenik izvirno velikomoravski. Sčasoma je prišlo do sprejemljivega kompromisa, ki ne izključuje velikomoravske zveze II. spomenika (Hauptová 1996), vendar ima vprašanje provenience tega odlomka za našo raziskavo obrobni pomen.

2.3.2 Za poznavanje kontrakcijske mehкости je ključni pomen mehкости v BS. Kot je znano, mehkost kot sistemski pojav v sln. pozneje izgine oz. mehki samoglasnik se razcepi (prim. *mor'a* > *morja*). Vendar je to poznejši proces, ki še do danes ni končan (pri fonemih *l'*, *ń*) in ga torej ne gre avtomatično prenesti v sistem BS, ki je bil, razen kontrakcijskega položaja, še praslovanski: če imamo psl. (*pr'o* > (*prio*) II 87, je stoletje starejša podoba psl. mnogo bližja podobi BS kot 10. stoletij mlajše slovensko stanje.

Psl. (predkontrakcijska) mehkost je lepo izkazana v spomenikih I in II. Mehkost je tu zaznamovana s črkami *g*, *i*.

BS I: *pongele* 12, *pomngu* ili *nepomngu* 13, *liubo* 26, *vuoliu* Ak 30, *izvuolieni* 33 *tvoriv* [*tuoriv*] 22, 24 (tu priznava Kolarič (1968a: 34; 1968b: 210).

BS II: *ninge* 104, *nepri gem/lioki* 3, 4 (*izio*) *prio* 87.

V vrsti podobnih primerov mehkost ni zaznamovana, npr. *bone* / *fe* II 7 – 8, (*volejo* >) *vúolu* I 14, *nine* II 35.

Omahovanje v zaznamovanju mehкости je eden od ključnih argumentov teze, da tradicionalno predvideni razpad tipa *r'* > *rj* še ni nastal, ker bi bila prisotnost fonema *j* dosledneje zaznamovana.

2.3.3 Za poznavanje kontrakcijske mehкости je pomembno, da večkrat uporablja enaka sredstva kokor izvirna mehkost (psl). V spomeniku (*prijьděte ... izvol'enii / prijьměte věčnoje veselbje ... lježe vy (= vam) jestь ugotovl'eno* >) *pridete ... izvuolieni. Při / mete vúecfne vúezelie ... Efev / iezt ugotoulieno /.../I 33–35. V obliki *izvolieni*, *ugotoulieno* je sekvenca *li*, ki odraža izvirno (psl.) mehkost, je enaka sekvenci *li* v obliki *vúezelie*, kjer predstavlja kontrakcijsko mehkost. Vse to dokazuje, da v sln. 10. stoletja mehkost ni zgolj obstajala, ampak se je pod vplivom kontrakcije še razvijala. Tradicionalno se *veselbje* rekonstruira kot *veselje* (tj. z *j* brez mehкости), prim. Kolarič (1986b: 210; BSI: 72), medtem ko se v drugih primerih s kontrakcijsko mehkostjo računa, npr. pri (*volejo* >) *vol'o* I 14, (*velbjo* >) *vel'o* I 32, (BS I: 70, 72; Pianka 1996: 168 – 9). Podoben sklep ponuja sekvenca *zio**

prio II 87, kjer kontrakcijski mehкости (*sbjo* >) *zio* neposredno sledi psl. mehкост (*рѣro* >) *prio*. Mehki a kontrakcijskega izvora se pojavlja 20 vrstic višje: (bra/tria 14–15 = bratrъja >) bratria [bratr'á] 67.

2.3.4 Razlika med psl. in kontrakcijskim stanjem je v tem, da se izvirna (psl.) fonološka mehкост – omejena na *r'*, *l'*, *ń* – v kontrakciji ne le ponavlja, prim. bratria II 67, *vúezelie* I 34, *pomi/flenie* III 63–64, ampak tudi uresničuje v drugih fonemih, s čimer tvori parno mehкост, tako tipično za kontrakcijsko mehкост. To je npr. pri sičnikih kot (*sbjo* >) *zio* [ceó] II 87 in zobnikih, npr. (*zavistъjo* >) *zavuzitiu* [-t'ú] II 8, (*izpovědъjo* >) *izbovuediu* [-d'ú] II 107. Dokaz, da je takšna pisna označitev mehкости mogoča tudi izven jerove stopnje, ponuja dokaz (*-dějanъji* >) *lichodiani* [tj. *lichoid'áni*] III 37.

Pri rekonstrukciji pisave izvirne predloge našega besedila se na osnovi pisnega omahovanja v spomeniku II tipa bratria / bratria 15/67, *bofigę/bofie* 10/56 lahko predpostavlja

– da so bile tudi v oblikah kot *zio*, *diani* izvirne grafične oblike *ziion, *deia -či *degani* (*i*)*i*

– da dosledna pisna sekvenca */ia/, /ie/, /io/, /iu/* v oblikah *bratria*, *bofie*, *zio*, *zavuzitiu* (II 8) zaznamuje kontrakcijski rezultat: primarno gre za dolžino, večinoma pa tudi za mehкост, pri tem v nasprotju *bofe* I 2 *possim* : *bofie* II 49 *possim*, tj. [*bože* : *božē*] odločujoče je nasprotje dolžine, kajti mehki ž se ni mogel mehčati.

Zato ni nujno in tudi ne mogoče kontrahirati oblike tipa *bosie* kot *božie* z ekstrapolacijo iz sodobnega sln. *božje*. O neupravičenosti take ekstrapolacije nas prepriča rekonstrukcija *božъjъ* > *bosi* kot *božii*, ki iz več razlogov ni mogoča. Predvideva namreč izgubo »krepkega« (!) *božъjъ* > *božъjъ* > *božji* ?; to bi impliciralo podobno spremembo pri trdih pridevnkih *svęťъjъ!* > *svęťjъ* > *svęťji ? in zaimka *sbъjъ* > *sji* ?, česar ni predvideval nihče – ker nima opore v sodobni slovenščini.

2.4 Da bi kontrakcijo analizirali pravilno, jo je treba razmejiti nasproti drugim podobnim pojavom. V primeru BS je treba iz kontrakcije izločiti naslednje tri skupine:

1. Imperfekt – 16 primerov v spomeniku II (*napojaacho* > *naboiachu* 46, skupina *oia* pa je kontrakcijska (!); prim. Kolarič (b) 56.

2. Skupine na meji

a. besed, npr. *caco /mi ie/ ga potreba* I 20

b. predpon, npr. *nepriгemlióki* II 3, *boi/do* II 12, 13

(izjema *pri-* v primarnem stanju, npr. (*prijъmi* >) *primi* I 11, (*prijędęte* >) *pridete* II 34.

3. Skupine z novim sln. *j* (< *dj*) tipa (*medja* >) *meja*.

1. Kontrakcijska skupina lahko vsebuje grafične *ia*, *ie* ... (2.3.4 zaključek), ... *ge*; zato ta dva popolnoma izjemna primera (*sbъzłodęjemъ* >) *zezlodgem* II 74 pojmuje kot napako (kontrakcija tu ni primerna).

2. V uvodu tudi ni tujih imen, prim. *Marii* I 3, 24, III 43, (kjer je bila kontrakcija v domačih besedah obvezna), *Mariae* III 13, *Marie* III 27. Če rekonstruiramo (*рѣrvęjě* >) *prvé*, potem lahko pojmujeemo grafično latinizirajoče reprezentiranje

primae II 30 kot sprejemljivo – lahko bi šlo celo za edini samostojni poskus izraziti v BS kontrakcijsko dolžino.

2.5 Po izločitvi teh primerov vsebujejo BS 150 primerov kontrakcijskih skupin, in to v naslednjih kategorijah:

1. Nad 50 (približno 53–55) primerov primarne (obvezne) kontrakcije.
2. Približno enako število primerov naslednjih stopenj, ko se je kontrakcija uresničila (jedrni sestav, ki ga loči od nekontrakcijskih jezikov).
3. Nad 40 primerov naslednjih stopenj, kjer se kontrakcija ni uresničila (s svojim lastnim pomenom za rekonstrukcijo kontrakcije).

Dokaz kontrakcije in nekontrakcije ponuja nekoliko novo branje besedila. V II 71–72 je navedeno: *ftati pred / ftolom bofigem* in podobno v II 86–87 *pred bofima ofima ftati*, kar lahko v obeh primerih interpretiramo kot (*stati* >) *stati* (Weingart) tj. postaviti se. Toda v III 55–56 beremo (*da bim ...*) *predtuima ofima / ftoial*, kar omogoča brati obe obliki kot (psl. *stojati* >) *státi* s kontrakcijsko dolžino.

Pozornosti je vreden rekonstrukcijski pomen kontrakcijskega primanjkljaja v obliki *stojal* – brez njega bi v vseh treh primerih kontrakcijske skupine (nekontrahirane ali kontrahirane) predpostavljali le z veliko težavo in precejšnjo negotovostjo! Še bolj pa velja za nekontrahirane oblike D/M ed ž kot *zuetei, pravdnei* (3.5), ki dokazujejo kontrakcijsko mehkost na tej stopnji slovenščine.

3 Kontrakcija v Brižinskih spomenikih – dokumentacija

Iz korpusa, v katerem je več kot 100 uresničenih dokazov kontrakcije (kategorije 1., 2. v 2.5), je bilo izbrano nad 50 % primerov, razdeljenih po posameznih stopnjah na naslednji način.

3.1 Primarna kontrakcija

1. Pridevniki

– trdi: (*věčъьъ >*) *vecsni* I 34, (*izvol'eniji >*) *izvuolieni* I 33; (*staryjimъ >*) *ftarim* (I ed) II 74, (*svetyjimъ >*) *zuetim* (D mn) III 45, (*svetъjichъ >*) *zuech* (Ge Pl) III 18

– mehki: (*sodъьъъ >*) *zodní* I 9, 31 (toda Weingart 1938/49 ga pojmuje kot trdega), (*vet'ъъjichъ i тьньъъjichъ >*) *vuénfih í minfih* I 23.

– s pripono *ъj*: (*božъjъ >*) *bofi* I 7, (*božъji >*) *bofi* II 16, *(*božъjichъ >*) *bofich* 2 x III 15, 16 (R mn !), *(*božъjima >*) *bofima* (O dv) II 27, tako tudi zaimek (*съjъ >*) *zi* I 12, III 68

2. Drugi primeri

– samostalniki s pripono/končnico *-ъj*: (*balъjъ >*) *bali* II 90, (*pitъji >*) *v lichotiti* III 36, (*mot'ъjъ >*) (*uzeh bofih*) *moki* III 19.

Ta stopnja kontrakcije je popolnoma spontana. Dokazov za nekontrahirane primere v domačih besedah ni, zato je rezultat vedno *í* (oz. *ý*). Rekonstrukcije tipa *božji* torej niso mogoče (gre samo za nedokazano ekstrapolacijo 9–10 stoletij mlajšega stanja).

Nastala je nova pridevniška paradigma (»sestavljena«) v mn, v katero se je deloma integriral tip *božbjь* : izvirne imenske R mn (*božbjь* > *boží ?) in O dv (*božbjema* > *božéma* ?) so bile nadomeščene z oblikami *božích*, *božíma*, tj. s pridevniškimi sestavljenimi (mehkimi) oblikami. Ne gre za napako, ampak za dosledni zapis v R mn 4 x, O dv 3 x.

3.2 Fonološka kontrakcija

a. (= primeri samo s kontrakcijo)

(*neje* >) *ne* »ni« 2 x II 26, 84, (*poslědn'eje* >) *bozzledine* II 92, (*velikojo* >) *vuelico* II 107–8, (*pravüdiinojo* >) *prau/dnu* II 104–5

a/b. (= primeri s kontrakcijo in brez nje) (*pokajazнь* >) *pocazen* I 25, toda (*kajati se* >) *ze ... caiati* III 48

Dokazov je relativno malo, vendar popolnoma ustrezajo kontrakcijski teoriji: kontrakcija *neje* > *né* je v stč. *nie* (pozneje podvojeno na *ne – nie*); kontrakcija v pridevniku je na celotnem kontrakcijskem področju, kontrakcija v O ed *-ojo* > *ó/-ú* tvori predpostavko (vzorec) za kontrakcijo pri samostalnikih in zaimkih kot *věrojo* (3.4), *vol-ejo*, *naš-ejo* (3.5), *strast-ьjo* (3.6).

Ta stopnja je začetek dejanskega kontrakcijskega procesa, (zunaj kontrakcijskega področja skoraj ni znana). Zato so tukaj dokazi nihanja med kontrahiranimi oblikami *pokázen* »kesanje« in nekontrahiranimi *kajati se*, kjer nekontrahirana oblika dokazuje, da jezik BS pripada središču, vendar ne žarišču, kjer se je kontrakcija uresničila, prim. češ. *káti se*. Tu gre za nihanje *ftati* (II 71, 87), *doztalo* I 16 proti b. *ztoial* III 56 (Gl. nasl. stopnjo 3.3).

3.3 Morfonološka kontrakcija

a. – zaimki: (*mojego* >) *mega* 2 x I 18, 33 (*mojemu* >) *memu* I 19, (*po svojemь* >) *pozuem* III 59

– pridevniki: (*večьnoje* >) *vúecfne* I 34, (*sodьnějemь* >) *nazudinem dine* III 54, (*рьvěje* >) *primmae*, II 30

– glagoli: (*dějati* >) *diati v obliki *lichódiani* (nasprt. češ. *dobro-diní*) III 37

b. – zaimki (*moje* >) *me* 2 x I 29–30, toda *moie* 3 x 63–66, toda dalje (*svoje* >) *fuoge* II 63; (*tvoja* >) *tvá* (ed ž) I 26, toda (*moja* >) *moia* (mn s) I 30, 2 x III 61–62

– glagoli (*dostojalo* >) *doztalo* I 16–17, toda (*stojalbь* >) *ztoial* III 56, dalje zelo verjetno (*stojati* >) *ztati* 2 x II 71, 87

c. – glagoli (*napojaacho* > *napojácho*) *naboiachu* »napajali (imperf)« II 46

– samostalnik (*złodějemь* >) *zlo/deiem* I 28–29.

Takšno je delno stanje: enakost kontrahiranih oblik ni obvezna, oblike kot (*dobroje* >) *dobré* niso niti na štokavskem niti na srednjeslovaškem. Njihova prisotnost dokazuje, da spada sln. v središče kontrakcije. Obvezne oblike tipa *méga*, *svém* uvršča jezik BS v bližino žarišča (ne velja za knjižno sln., katere narečna osnova leži mnogo južneje).

Omahovanje tipa *mé/moje* velja za celotno področje, vključno z žariščem, pozornost pa vzbuja, da so kontrahirane oblike pri zaimkih koncentrirane v I.

spomeniku, medtem ko ima spomenik III v premih sklonih (I/T) samo nekontrahirane oblike (!).

Poučna je oblika glagola *dáti* v obliki *lichodiani* s kontrakcijo *děja-* > *dá* (v češ. *udáti se*, *vzdáti se* itd.). S fonetičnega stališča (kjer se *ě* na splošno pojmuje kot široki *e*), je takšna premena nedvomna in popolnoma paralelna s spremeno *stojati* > *stati*, pri kateri ni dvomov. Skupina *dia* predstavlja *da* (kjer glede na 2.3.4 sekvenca /*ia*/ izpričuje tako kontrakcijsko dolžino kot kontrakcijsko mehkost), čeprav se v tradiciji freisingologije, kjer kontrakcija kot sistemski pojav ni znana, (*dějanьji* >) čisto odveč predstavlja kot *d(e)janji*.

Kontrakcijo kot najustreznejšo rešitev opaža tu Kolarič (1968b: 96). Prisotnost *d'* bi bilo mogoče analogno kazati tudi v obliki *izbovuediu* II 106, čemur lepo ustreza slovaška oblika *spoveiου* (ali dial. *spoveiū*), prim. 3.6. Skupina *ěa* ni zožena v imperfektu (*oděacho*, *sęgrěacho* >) *ode / achu* II 47–8, *zigrěachu* II 50, saj ne gre za skupino A *ja*. Tu bi lahko videli pisarjevo akribijo, ko je v istem sobesedilu ločil te oblike od oblik *z* i kot *naboiachu*, *obuiachu* II 47, 48.

3.4 Morfološka kontrakcija

– pridevniki: (*pravьdьnajego* >) *praudnega* III 29, (*дьньдъn'ajego* >) *diniznego* III 41; (*zьlodějьnynę* >) *zlodenie* (R ed ž) III 71

– samostalniki, zaimki, nedoločni pridevniki (O ed ž): (*věrojo* >) *verun* II 105, (*tojo* >) *to* II 107, (*neprьjazminojo* >) *ne/priiazninu* II 8

– glagoli (*oklevetajemъ*, *perstopajemъ*, *klan'ajemъ* >) *ocleveutam*, *pref topam*, *clanam* II 21, 24–25, 36

a/b.

– zaimki (T ed ž): (*mojo*, *tvojo* >) *mo* 3 x I 31, 32, *tuó* I 32, *toda moiv* I 11 (!), *moiv* III 66, *tvuoiu* III 51

– skupina *ьje*: primeri b. tipa (*рьjemъ* >) *pigem* II 38 samo v 1. delu spomenika II, distribucijo nekontrahiranih in kontrahiranih oblik v II.

Primeri a. izkazujejo brez izjeme znake dokončanja paradigmatičnega procesa v ustreznih pridevniških in glagolskih paradigmah tudi v O ed ž. Primeri a/b. zelo lepo prikazujejo omahovanje med kontrahiranimi in nekontrahiranimi oblikami, značilno za središčno področje kontrakcijskega ozemlja.

3.5 Morfologizirana kontrakcija

a. – pridevniki (*světujemu* >) *zuetemu* 3 x I 3–4, (*вьrchъn'ujemu* >) *vuirch / nemo* II 60–61, (*mogot'ujemu* >) *mogokemu* III 25

– samostalniki, zaimki (O ed ž): (*volejo* >) *vúolu* 2 x I 14, (*našejo* >) *nařu* II 104

a/b. – zaimki: (*tvojima* >) *tuima* III popolnoma izjemno, drugače gl. b.

b. – zaimki: (*svojimi usty i svojim glagolomъ* >) *zuoimi uzty i / zuoim glagolom* II 77–78

– pridevniki: (*světěji* >) *zuetei* 2 x I 3, 24, (*pravьdьněji* >) *praudnei* I 14–15.

a. Pri mehkih pridevnikih gre za zadnjo nekontrahirano obliko, pri trdih pridevnikih za predzadnjo, gl. dalje.

a/b. Čeprav gre za osamljen primer, kjer je kontrakcija *oji* > *i/ý*, ga ne smemo ločiti od identičnih oblik v žarišču, prim. BS *tuima* = češ. *tvýma*. Pri tej obliki gre za začetek procesa (navidezna sprememba), ki se je ustavil pri poskusu in ni bil nikoli končan, a se odlično vključuje v definicijo jezika BS kot severnosln. narečja, ki je neposredno v stiku z žariščem (»velikomoravska« narečja).

Različno od BSI in ZBI priznava v tej obliki kontrakcijo Kolarič (1968a: 47).

b. Pri zaimkih – pojav, značilen za središčno področje, razen za češčino (vse skupaj 7 dokazov).

b. Pri trdih pridevnikih – neprisotnost kontrakcije samo v tem edinem primeru velja za celotno kontrakcijsko ozemlje; čeprav gre za negativni proces, s svojo izjemnostjo priča o strnjenosti celotnega ozemlja in o vključenosti BS vanj. To neprisotnost potrjuje tudi mehkost *t'*, *n'*, brez katere ne bi bilo za kontrakcijo nobenih ovir (prim. 4.2.2 – zaključek).

3.6 Jerova kontrakcija (pripona / končnica -bj-)

– samostalniki: (*pomyšl'eni-e*, *-a* >) *pomis/lenie* III 63–64, *pomislen/a* III 29, tj. [*pomišl'en'e*, *pomišl'en'a*]

– samostalniki (O ed ž): (*zavist'bo* >) *zavuzitiu*, tj. [*zavist'u*] II 8, (*izpověd'bo*, *strast'bo* :) *izpovuēdiu*, *strastiu*, tj. [*ispoveiú*, *strast'u*] II 107–8

– pridevniki/zaimki (T ed ž): (*vel'bo* >) *vueliu*, tj. [*vel'u*] I 32, (*sb'bo* >) *zio*, tj. [*oeo*] II 87

– pridevniki (tip *bož'bj-ь*) (*bož'bj'a* >) *bof'sia* (pisano *bof'iu*) II 34

– samostalniki (*brat'bj'a* >) *bratria*, tj. [*bratr'*] II 67 proti nestisnjeni grafiji *bra/triia* II 14–17

Gre za obvezno spremembo pri izginjanju jera, katere potek lahko spremljamo v spomeniku II (gl. zgoraj 2.3.1). Dobro je zastopana v skupini *-bje-* npr. (*bož'bj'a* >) *bosie*, tj. [*bože*] 2 x II 49, 56, (*bož'bjem'ь* >) *bosiem*, tj. [*božem*] (D mn) 5 x I 4, 5, 56, II 66, kjer bi se proces lahko začel že na morfološki stopnji 3.4.

Navedena razlaga se povsem razhaja s tradicijo, ki kontrakcije in kontrakcijskega areala ne upošteva, saj ga tudi ni mogla upoštevati. Zato interpretira skupine tipa */ie/* kot *je*, npr. [*bož'bj'e*] > *bož'je* s standardno izgubo jera. Glede na 2.3.4 pa kontrakcijsko pojmovanje jemlje nasprotje *bof'e* : *bof'ie* kot kvantitativno nasprotje [*bože* : *bož'é*]; zanj velja, da so *ɤje* > [*é*] (= regularna kontrakcija) in grafične sekvence */ia/*, */iel/*, */io/*, */iu/* znamenja kontrakcije, tj. znamenja kontrakcijske dolžine (in kontrakcijske mehкости), npr. – *diani* = [*dáni*], *bratria* = [*bratriá*], *bof'ie* = [*bož'é*], *zavistiu* = [*zavist'ú*] itd. To popolnoma ustreza slovaškim oblikam (stslk. *d'áně* >) *dianie*, (*brat'á* >) *bratia*, (*bož'é* >) *božie*, *závist'ou* / *závist'ú* in tudi sodobnim češkim ustreznikom (*dění*, *bratří*, *boží*, *závistí*); ti, preneseni na ustrezno pračeško ravnino, dajejo prek stč. [*dienie*, *bratřie*, *božie*, *zavistí*] [*dáně*, *bratrá*, *bož'é*, *zavist'ú*] praktično identične rezultate.

Navedeni slovaški in (pra-)češki sistemi predstavljajo samo dva pola; vsakega izmed njiju bi se dalo brez težav prenesti tudi v tisti »zahodnoslovanski« sistem, ki je v začetku 10. stoletja na spodnjeavstrijsko-panonski meji ozemeljsko verjetno spadal k jedru velikomoravske države (in tedaj tudi k žarišču nastajajoče kontrakcije) in bil neposredni sosed narečju, ki ga kaže jezik BS. To je bila jezikovna tvorba, posredovalka kontrakcijskih izoglos med žariščem in narečjem BS.

Tesni izoglosni (in torej tudi ozemeljski) stik jezika BS z »velikomoravskim« narečjem v tradicionalni freisingologiji ni bil uporabljen, zato se ji je tudi izmaknila ta popolna identiteta dveh narečij, neposredno sosednjih na jugu osrednjega kontrakcijskega areala. Ravno tako dokazana tesna povezanost tudi odstranjuje spor o izvoru jezika BS: ta je bil tudi po razpadu psl. (kot posledice kontrakcije) v nekaterih obrisih (in to ravno kontrakcijskih) bližji področju, danes pojmovanemu kot zsl., kot pa k južnoslovanskemu, iz katere se za čas 9.–10. stoletju izhaja pri rekonstrukciji jezika BS.

4 Brižinski spomeniki kot sistem (notranje vrednotenje)

4.1 Notranje vrednotenje je pojmovano kot vrednotenje znotrajjezikovnega gradiva, ki ga ponujajo BS, in njegov pomen za rekonstrukcijo jezikovnega stanja na koncu 10. stoletja.

4.2 Glede na fonološki vidik je za našo analizo besedila najzanimivejše vprašanje kolikosti samoglasnikov: za ta pojav, kakorkoli ključni za celotni sistem, ne daje tradicionalna latinska grafija natančnega pojasnila (kar je pravzaprav veljalo tudi za samo latinsko kolikost) in zato dozdevno (»na površini besedila«) tudi ne obstaja.

Če imamo možnost interpretirati dolžine, tj. npr. (v morfonološki kontrakciji) branje (*mojega* >) *mega* I 18, 33 (*mnogot'ujemo* >) *mogokemu* III 25 kot [*moga*, *mogat'ému*] (BSI 70/72, 79; Kortland 1996: 145–6, 150), pa se ta rekonstrukcija opira tudi na vrsto znotrajjezikovnih utemeljitev njene nedvoumnosti:

1. Ozemeljski (»nadčasovni«) dokaz: kontrakcijska dolžina je preživela v slovenščini, sodobni ustrezniki navedenih oblik iz 10. stoletja imajo enako dolžino. Dejstvo, da tradicionalna transkripcija ne označuje dolžine, je povedno: tudi današnja slovenska knjižna grafija kolikosti (in sploh pojavov prozodije, tj. mesta naglasa + intonacije) v načelu ne zaznamuje.

2. Časovni (»nadozemeljski«) dokaz: kolikost se je uresničila v istem obdobju na celotnem kontrakcijskem ozemlju, stik jezika BS z žariščem je nedvoumen.

3. Pisni dokaz: grafija v BS ni več primitivna grafija, tj. nesposobna, da bi bila kos posebnostim domače fonologije. Opažamo že poskus dvočrkja tipa *b/ui/ti* [*byti*] II 42 (gl. 2.3.0) in tudi tipa *vuecfne*, tj. *večne* I 34 (gl. 2.2. – 2). Videli smo tudi poskus zaznamovati psl. mehkost fonema *l'*, ki je bil uporabljen v istem sobesedilu za kontrakcijsko mehkost – *izvol'ieni* (psl.) ... *vúezelie* (kontrakcija) ... *ugotoulieno* (psl.) I 33 – 35 (2.3.2).

Nedoslednost pri zapisu mehкости ne govori samo o procesu dvočrkja uvažajočega pravopisa, ampak tudi o tem, da npr. pri pisavi *vúeze/i/e* pri grafemu */i/* ne

gre za fonem – ta bi bil dosledno zaznamovan – ampak za lastnost fonema, za mehkost, ki je lahko označena ali pa sploh ni – prim. tudi 2.3.2.

Na tej osnovi smo prišli do popolnoma netradicionalnega sklepa: zapisi tipa *vúzelie*, *bratria* III 67, *zio* II 97, *zavuistiu* II 8, dvočrkja /ie/, /ia/, /io/, /iu/ predstavljajo kontrakteme, ki zajemajo mehkost (soglasnikov) + dolžino (samoglasnikov) – tako v primerih kot *bofie* II 49, tj. [božé], kjer je mehkost že dana – dvočrkje *ie* primarno označuje dolžino, s čimer to pridevniško obliko pisno ločuje od Vo *bofe* I 2 passim, tj. [bože] 2.3.4.

Nastanek te »kontraktijske« pisave lahko najbolje opazujemo v spomeniku II, kjer do 40. vrstice prevladuje pisava tipa *bofige*, *bratriia*, v ostalem besedilu pisava tipa *bosie*, *bratria*.

4.2.1 V slovenščini kot tudi v drugih jsl. sistemih (čakavščini, štokavščini) so morfološki rezultati kontrakcije še danes najpomembnejši. Znana analiza primerov v odd. 3 kaže, da o uresničitvi kontrakcije ne odloča toliko kakovost kontrahendov (in njihovi odnosi), ampak bolj pričakovan morfološki rezultat. Tako ni nujno, da se uresniči fonetično »lahka« kontrakcija kot *aja* > *á*, npr. *caitati* (gl. 3.2), medtem ko se težja skupina *uje* kontrahira, če je ustrezna oblika del kontraktijske paradigme – v tem primeru pridevniške (v imenitnem ujemanju v vseh treh spomenikih, gl. 3.5).

4.2.2 Stratifikacija kontrakcije je tu ključna: fonološka kontrakcija (*kajati* > *caitati* III 48 se ni uresničila zaradi ostre morfemske meje *kaj-ati* (prim. *kaj-o-se* > BS *caiuze* III 46, tj.: v istem stavku !), brez te ovire je kontrakcija na tej stopnji mogoča, tj. (*pokajazmь* >) *pocazen* I 25.

Prav nasprotno pa se oblike D ed ž kot *světěji* > *zuetei* (marii) I 3 (prim. 3.5 b) nikoli ne kontrahirajo, čeprav so razlogi dozdevno »absolutni« (vse oblike pridevnikov so kontrahirane), toda skupina *t'e*, tj. fonološki pogoj – zahteva v kontrakciji mehkost, kar nasprotuje »trdosti« te paradigme. Če bi bila mehkost na tej stopnji jezika BS irelevantna, potem bi do kontrakcije morale priti!

4.2.3 Kontraktijske paradigme (o njihovi rekonstrukciji gl. tudi Marvan 1994: 9 – 13) so se v sln. 10. stoletja (= BS) gradila v takem stopenjskem (kronološkem) sosledju: (intenziteta – mera uresničitve kontrakcije; stopnja – opozorilo na odd. 3).

kontraktijska paradigma	Intenziteta	stopnja
1. določni pridevnik	skoraj vedno	1–3 (pozneje 4–5)
2. zaimek – tip <i>moje</i>		
a. nepremi skloni z /oje/	vedno	3 (<i>mojega</i> > <i>méga</i>)
b. premi skloni	omahovanje	3 (<i>mojeje moje / mé</i>)
c. nepremi skloni s /oji/	skoraj nikoli	5 (<i>mojichъ</i> > <i>mojich</i>)
3. glagol v sedanjiku	vedno	4 (<i>klan'ajemь</i> > <i>klan'ám</i>)
4. a. samostalnik	vedno	6 (<i>veselbje</i> > <i>vesel'ě</i>)
4. b. paradigmatično nedoločni pridevnik	vedno	6 (<i>božbje</i> > <i>božé</i>)
5. I ed ž (samo ta oblika, končnica je monosilabizirana po drugih oblikah ed ž)	vedno	2 (<i>velikojo</i> > <i>velikó</i>)
N. B. proti T	omahovanje	4 (<i>tojo</i> > <i>tó</i>)
		5 (<i>našejo</i> > <i>našú</i>)
		6 (<i>strastbjo</i> > <i>strast'ú</i>)
		4 (<i>mojo</i> > <i>moľmoju</i>)

Tabela 2

4 b. Nedoločni pridevnik kaže kot rezultat kontrakcije težnjo k združitvi s tipom I., tj. določnim mehkim pridevnikom.

4.3 Vrednost pisanih besedil BS za rekonstrukcijo kontrakcije je v tem, da razjasnjujejo ne le posamezna dejstva, ampak cele teoretične predpostavke. To je očitno v primeru navidezne spremembe (tradicionalno – dvojnic ali omahovanja), kjer se izvirne oblike upirajo novim (kontrakcijskim) oblikam. V tabeli na prejšnji strani je to najbolje izkazano pri zaimkih tipa *moje*, kjer

a. tu je vrsta »absolutnih« sprememb (nepremi skloni z /oji/ – in to tudi v III, kjer se drugače ta zaimek ne kontrahira)

b. med njimi je vrsta navideznih sprememb (premi skloni – in to v spomeniku I, kjer omahujejo oblike *moja* > *moja* /*má*, *mojo* > *moju* / *mó*)

c. je vrsta absolutnih nesprememb (nepremi skloni z /oji/ – in to tudi v spomeniku I, kjer se ta zaimek s precejšnjo doslednostjo kontrahira).

To »konkretno jezikovno področje« je ustrezno izhodišče za rekonstrukcijo tudi ostalih kontrakcijskih jezikov, kjer je podobno omahovanje dobro znano (češčina, poljščina).

5 Brižinski spomeniki kot besedilo – zunanje vrednotenje

5.1 Zunanje vrednotenje je raziskovanje lastnega besedila kot pojava in njegovih odnosov do teorije kontrakcije oz. teorije kontrakcije do besedila BS.

5.2 Teorija kontrakcije ponuja določen fragment obvestila, ki pri rekonstrukciji besedila ni bil dovolj upoštevan. Sem spada dosledna rekonstrukcija kontrakcijske dolžine (samoglasnikov), kontrakcijska mehkost soglasnikov in v zvezi s tem interpretacija dvočrkij /ia/, /iel/, /io/, /iu/ kot znamenj teh dveh lastnosti.

5.3 Besedilo BS – kot nobeno drugo slovansko besedilo – razvidno izkazuje sobivanje izvirnega psl. in novega (kontrakcijskega) sistema, tj. sobivanje, ki gradivsko pomeni konec praslovanščine in začetek modernega slovanskega jezika, v tem primeru slovenščine. V nasprotju stari : novi (praslovanski : praslovenski) igrajo posamezni spomeniki različno vlogo.

Druga besedila tega obdobja so besedila v stari cerkveni slovanščini, ki kontrakcije kot celote ni uresničila, odraža samo izvirne sestavine (psl.), novonastalih pa sploh ne. To velja tudi za besedila češke redakcije (!). Prav zaradi prevlade izvirmih sestavin (v nasprotju z BS) so starocerkvenoslovanska besedila ključna za razumevanje praslovanščine.

Osnovne poteze koeksistence lahko povzamemo:

	praslovanska poteza	nova poteza	spomenik
1.	šibki jeri	kontrakcija	III (: I, II)
2.	psl. mehkost	kontrakcijska mehkost	I (: III!)
3.	nekontrakcija <i>bosige</i>	kontrakcija <i>bosie</i>	II (: I, III)
4.	nekontrakcija <i>moie</i>	kontrakcija <i>me</i>	III : I

Tabela 3

Kar beremo:

1. Medtem ko šibki nekončniški jeri še vedno obstajajo, se je kontrakcija že uresničila, to je ključno za kronologijo kontrakcije in tako tudi za razumevanje razpada psl. celote. Šibki *jer* je izkazan v vseh spomenikih v 1. zlogu, prav posebej je pomemben v notranjem položaju, in to s kontrahendom, npr. (*posěďn'eje* >) *boz-zledine* II 92 (stopnja 2) (*na soďnějěmь dьne* >) *na zudinem dine* III 54 (stopnja 3.) – gl. 2.3.1.

2. Sobivanje psl. mehкости in kontrakcijske mehкости nabolje kaže (tudi v enem stavku) spomenik I. Spomenik III zaznamuje že samo kontrakcijsko mehкость, za razliko od ostalih pa tudi v starejših (predjerovih) stopnjah razvoja, prim. (*dejanьji* >) *diani* 37.

3. Pisni kontrast *bofige* : *bofie* (v jerovi kontrakciji) je tipičen samo za spomenik II, kjer je ločnica med obema tipoma (nekontrakcijskim : kontrakcijskim) 40. vrstica, prim. 2.3.1. Spomenika I, II kažeta samo kontrahirane oblike, saj je tu šlo za spontano kontrakcijo.

4. Nasprotje *moie* III 63 itd. proti *me* I 29, *moia* III 62 itd. proti *tua* I 26 je za razliko od *bofige* : *bofie* ohranjeno kot dvojnica, pri čemer izvorna psl. oblika ni nova, tj. kontrakcijska, ampak splošna, tj. pojavlja se v vseh kontrakcijskih jezikih.

Na koncu lahko povzamemo, da je materializacija procesov kontrakcije v besedilu BS ključna za nekatere osnovne predpostavke. K njim spada:

1. Kronologija kontrakcije s »tisočletno implikacijo«, tj. implikacijo za nastanek samostojnih slovanskih jezikov pred 1000 leti in za njeno pravilno vrednotenje.

2. Teorija koeksistence dveh osnovnih fonoloških značilnosti kontrakcije, kontrakcijske mehкости (soglasnikov) in kontrakcijske dolžine (samoglasnikov).

3.–4. V obliki omahovanja/dvojnic različnih vrst pomemben prispevek za teorijo navideznih sprememb.

5.3 Besedila BS posredujejo tudi možnost konkretizacije »tisočletnega nastanka« ostalih kontrakcijskih jezikov – poljščine, luž. srbščine, češčine, slovaščine, hrvaščine (vključno s čakavščino), srbščine in tudi vrste drugih narečij in mikrojezikov, ki so nastajali na kontrakcijskem področju v tistem obdobju.

Ta vir podatkov je zlasti pomemben v kontrakcijskih sistemih, ki v naslednjih obdobjih podatkovno niso dovolj podprti.

BS izpričujejo pripadnost slovenščine središčnemu področju kontrakcijskega ozemlja: s češkim žariščem ne delijo vseh kontrakcijskih sprememb (npr. v nedoločniku tipa *lajati* > *lāti*, prim. *caiaty* III 48, pri zaimkih *mojichъ* > *mých*), pa tudi ne na obrobju vrste neuresničenih sprememb (tipa češkega *mojogo*, *moje* > *mého*, *mé*, ... BS *mega*, *mé*). Tako predstavljajo BS idealen člen za prenos svojih podatkov za vsa področja in dele kontrakcijskega ozemlja. Prav tako s svojim položajem v severnem delu slovenskega areala (na Koroškem, prim. Pleterski 1996) omogočajo predpostavko »zsl.« narečij na spodnjeavstrijsko-panonski meji, ki je bil na začetku 10. stoletja ozemeljski del jedra Velike Moravske in jezikovni člen med žariščem kontrakcije in narečjem, v katerem je oblikovan jezik BS.

5.4 Tako postajajo BS nenadomestljivo gradivo za zgodovinsko slovnico, in sicer tako celotnega kontrakcijskega ozemlja kot tudi posameznih prvin – skupaj z vsemi šestimi jeziki, ki so prek kontrakcije pred 1000 leti vstopili v svoje lastno bivanje.

6 Zaključek: O splošnem slovanskem pomenu slovenščine v luči BS

Eden izmed namenov naše študije je bil pokazati, da je nasprotje splošnoslovanski versus slovenski značaj BS nenaravno. Jasno je, da je splošnoslovanski značaj BS zajet v njihovi slovenskosti, in obratno, da je njihov pomen za slovenščino najbolje razumeti in ugotoviti s splošnoslovanskim primerjanjem. Šele povezava obeh vidikov daje možnost vsestranskega popisa fonologije in paradigmatske v slovenščini 10. stoletja kot izhodiščne točke slovenske zgodovinske pisave. Ker gre pravzaprav za procese, v osnovi skupne vsem kontrakcijskim narečjem, omogoča tak pristop k slovenščini še vsestranski popis vseh drugih »prajezikov« tega obdobja: polabščine, luž. srbščine (spodnje in zgornje), poljščine, češčine, slovaščine (v dveh verzijah) in hrvaško-srbskih pranarečij. Takšna možnost ponuja tudi, lahko rečemo, spontano potrebo po širšem mednarodnem sodelovanju strokovnjakov vseh teh strok.

Jezikoslovje spada k tem srečnim strokam ljudskega vedenja, ki se v svojem raziskovalnem predmetu srečujejo z dejstvi in artefakti ne samo svojih sodobnikov, ampak tudi z resničnimi »odtisi preteklosti«, dokazi cele vrste prejšnjih stoletij. Ta edinstvena lastnost jezika – zaradi brezmejnega čaščenja gmotnih božanstev in njihovih tehnoloških pridobitev odrinjena v ozadje – je danes ena izmed možnosti za doumevanje duhovnih razsežnosti družbe, njene duhovne ekologije.

Namen študije bi bil izpolnjen, ko bi mogla dokazati, da so take razsežnosti, povezujoče desetine generacij in celo vrsto evropskih narodov, v lasti Brižinskih spomenikov, ki so zdaj bolj kot kdajkoli prej živa sestavina tako slovenske kot splošno slovanske tradicije.

Izdajateljsko-zgodovinski pripis: *Že po izdaji BS leta 1968 je bilo avtorju študije takoj jasno, kako bogato tvarino za razumevanje prazgodovinske kontrakcije skrivajo BS. Sledilo je nekaj konzultacij z A. V. Isačenkem, ki je tedaj prav tako deloval v Kaliforniji; njegov prispevek k vprašanju BS in njegov »Jezik in izvor ...«, izšel že pred 25 leti (Isačenko 1943), je na tako pomemben način vplival na raziskovanje BS (gl. tu 1.1, dalje Pogačnik (a) 12 – 14, Pogačnik (b) 121, 124, 127 – 8, 139). Iz niza skupnih kalifornijskih razgovorov je bilo jasno, da za sintezo BS in Isačenkovega »Jezika in izvora ...« o kontrakciji takrat še ni dozorel čas (četudi so prvi poskusi iz tega obdobja – gledali so npr. na problem avtorja BS II z oči kontrakcije – ohranjeni). Če bo študija izšla zdaj, po nadaljnem četrstoletju, bo že sama »odtis preteklosti«; želela bi tudi spomniti na 50. obletnico Isačenkovega poskusa in ponuditi nov, za nekaj desetletij »bolj izkušen« pogled. Toda predvsem se želi z izidom dokazati, da je čas za sintezo že dozorel – tako znanstveno kot politično.*

Iz češčine prevedla

Tomo Korošec in Jasna Honzak Jahič.

KRATICE

- BSI – *Brižinski spomeniki: znanstveno-kritična izdaj*, 1993. Ljubljana.
 FD – *Freisinger Denkmäler – Brižinski spomeniki – Monumenta Frisingensia*, 1968.
 Entwurf und Redaktion Jože Pogačnik. München.
 ZBS – *Zbornik Brižinski spomeniki*, 1996. Ljubljana.

LITERATURA

- ISAČENKO, A. V., 1943: *Jazyk a pôvod Frizinských pamiatok. Sprache und Hekunft der Freisinger Denkmäler*. Bratislava.
 KOLARIČ, R., 1968a: Sprachliche Analyse. *Freisinger Denkmäler – Brižinski spomeniki – Monumenta Frisingensia*. Entwurf und Redaktion Jože Pogačnik. München. 18–120.
 – – 1968b: Transkription. *Freisinger Denkmäler – Brižinski spomeniki – Monumenta Frisingensia*. Entwurf und Redaktion Jože Pogačnik. München. 210–215.
 KORTLAND, F., 1996: The accentual systém of the Freising Manuscripts. *Zbornik Brižinski spomeniki*. Ljubljana. 141–151.
 LOGAR, T., 1996: Izhodišča za nov fonetični prepis Brižinskih spomenikov. *Zbornik Brižinski spomeniki*. Ljubljana. 135–135.
 MARVAN, J., 1994: Frisinske památky ve světle slovanské prehistorické kontrakce. *Slavia*.
 PIANKA, W., 1996: Dystrybucja fonémow we Fragmentach Fryzyskich. *Zbornik Brižinski spomeniki*. Ljubljana. 163–176.
 PLETERSKI, A., 1996: Arheologija in nastanek Brižinskih spomenikov. *Zbornik Brižinski spomeniki*. Ljubljana. 27–42.
 POGAČNIK 1968a: Das Schicksal der Freisinger Denkmäler in der Slavistik. *Freisinger Denkmäler – Brižinski spomeniki – Monumenta Frisingensia*. Entwurf und Redaktion Jože Pogačnik. München. 3–17.
 – – 1968b: Kompositorische stilistische Besonderheiten der Freisinger Denkmäler. *Freisinger Denkmäler – Brižinski spomeniki – Monumenta Frisingensia*. Entwurf und Redaktion Jože Pogačnik. München. 121–56.
 RAMOVŠ, F., 1935 *Historična slovnica slovenskega jezika 7. Dialekti*. Ljubljana.
 – – 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Ljubljana.
Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae, 1958. Praha.
 TOPORIŠIČ, J., 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana.
 WEINGART, M., 1938/38: *Texty ke studiu jazyka a pisemnictví staroslověnského*. Praha. 122 nn., nova izdaja 146 nn.

SUMMARY

One of the goals of the present study was to prove that the controversy about the Common Slavic vs. Slovene character of the FF is unnatural. It is clear that the Common Slavic character of the FF is part of their Sloveneness and vice versa and that their importance for Slovene is best understood and established within the Common Slavic context. Only a combination of both aspects provides the opportunity for a complete description of phonology and paradigms in the tenth-century Slovene as a starting point for Slovene historical writing. Since the processes involved are basically common to all contractional dialects, this kind of approach to Slovene allows the same complete description of other »ancestral« languages of the time: Polabian, Upper and Lower Sorbian, Polish,

Czech, Slovak (two different versions), and Croatian-Serbian ancestral dialects. This option also creates a spontaneous need for a broader international collaboration among scholars from different fields.

Linguistics is one of those fortunate fields of human knowledge whose research subjects provide not only facts and artifacts about their contemporaries, but also a real »imprint of the past,« evidence of many previous centuries. This unique feature of language (although forced into the background due to the excessive worship of material gods and their technological gains) is presently one of the methods for restoring the understanding of spiritual dimensions of the society, its spiritual ecology.

The goal of the study would be accomplished if it could show that the FF – which are presently more than ever before a living part of the Slovene as well as the Common Slavic tradition – possess these dimensions, connecting dozens of generations and a number of European nations.

A publication-historical post scriptum: At the publication of the FF in 1968 the author of this study immediately understood the wealth of material for understanding historical contractions contained in the FF. He followed up with several consultations with A. V. Isačenko, at the time in California as well; his contribution to the issue of the FF and his »Jezik in izvir ...« published 25 years ago (see Isačenko 1943), had an important impact on the research of the FF (see 1.1, Pogačnik (a) 12–14, Pogačnik (b) 121, 124, 127–8, 139, and Index in the FF). From a number of conversations in California it became clear that the time for the synthesis of the FF and P contraction was not yet ripe (although the first attempts from this period have been preserved, e.g., the question of authorship of the FF II has been surveyed from the standpoint of contraction). If the study is published now, after a quarter of a century, it will be in itself »an imprint of the past.« We also wish to remind the reader of the 50th anniversary of Isačenko's attempt and to bring a new view on the matter that is now »more mature« by several decades. But most of all, the publication desires to show that the time for synthesis is ripe – in scholarly as well as in political terms.